

чи реальність, митець у своїй творчості синтезує минуле й сучасне та фокусується на майбутньому. Він бачить це майбутнє в умовах поєднання *долі* та *волі*. Ці два концепти пов'язані на всіх трьох розгляданих рівнях: *доля людини, доля соціальної групи (козаків), доля України*.

Тетяна Вільчинська

КОНЦЕПТ «БОГ» У МОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (РІВЕНЬ СИНТАГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ)

Сучасні дослідження мовотворчості, здійснювані в поліпарадигмальному дискурсі, усе частіше заглиблюються у витoki художнього мислення відповідно до ментальних особливостей образного світосприймання й світовідображення. Саме такий науковий інтерес викликає творчість Тараса Шевченка.

Як виразник народних дум і сподівань, він піднявся на висоту загальнонаціонального поета, якому судилося стати символом культурного і духовного відродження української нації. Розглядаючи поетичний мовосвіт Т. Шевченка, важливо зрозуміти домінантні естетичні настанови митця, характерні ідіостильові ознаки, рівень авторської традиційності й лінгвокреативності у творенні образів. Тому сьогодні лінгвістичне дослідження Шевченкової спадщини потребує, з одного боку, застосування ефективних методів, а з іншого – віднайдення малодосліджених сегментів у ній. До та-

ких сегментів належить сакральне, що виявляє духовну сутність творчості письменника, а методом, спрямованим на його комплексне дослідження, – концептуальний аналіз.

Образ Бога як виразника найвищих релігійних і духовних цінностей людства, в якому сконцентрована онтологічна, міфологічна, релігійна, духовна константи, посідає особливе місце в авторській картині світу Великого Кобзаря. «Поет думає про Бога невпинно, згадує його постійно, нагадує про нього завжди. Бог – головний двигун життя в «Кобзарі», – так характеризує Шевченкове ставлення до Бога І. Огієнко, намагаючись у такий спосіб довести, що саме релігійний стиль є «ознакою Шевченкового думання від початку його писань до могили» (Огієнко І. Тарас Шевченко / Фундація ім. митрополита Іларіона (Огієнко) // упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошик. – Київ : Наша культура і наука, 2003. – С. 166–168).

Саме взаємостосунками з людиною визначається мовно-концептуальна природа константи *Бог* у поетичному світогляді «складного Шевченка». Бог у його творах «виступає як особистість, що бере активну участь у житті людини, з якою відчуває кровну спорідненість, читає в глибинах її серця, веде з нею діалог» (Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice, 2003. – С. 121).

Метою цього дослідження є з'ясування синтагматичних зв'язків лексеми *Бог* як основного вербалізатора відповідного концепту.

Дані про сполучуваність мовної одиниці, як відомо, можна отримати з лексикографічних

джерел (словники сполучуваності, епітетів та ін.) та художніх текстів. Шевченкові поетичні тексти в цьому плані є неперевершеним джерелом, в якому в усій повноті виявляються синтагматичні відношення лексеми *Бог*.

Аналіз досліджуваного матеріалу показав, що для іменника *Бог* як основного імені концепту продуктивними є атрибутивні синтагми, засвідчені поєднанням прикметника з іменником. Зауважимо, що характеристика подібних словосполук підтверджує думку вчених про них як засоби номінації певних ознак концепту. Зокрема, через атрибутивні синтагми об'єктивуються уявлення про Бога як носія високих чеснот, експліковані у концептуальному фрагменті «Той, що є носієм найвищих цінностей». Наприклад, *праведний Бог, святий Бог, благий Бог, довготерпеливий Бог, єдиний Бог, всещедрий Бог, добрий Бог: Ти сирота, нема нікого,/ Опріче праведного Бога* (II, 212) (Цит. за виданням: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Ред. кол.: М. Г. Жулинський та ін. – Київ : Наук. думка, 1989. – Т. I.; 1990. – Т. II. У дужках вказуємо том і сторінку) або *Бог сильний, Бог великий, Бог милий, Бог милосердний, Бог святий: Боже сильний! Твоя сила/ Та тобі ж і шкодить* (II, 270) чи *Молюсь тобі, Боже милий...* (II, 31).

У мовній об'єктивації концепту «Бог» подібні синтагми засвідчують його позитивну маркованість. Так, з означенням *святий* асоціюються Шевченкові уявлення про Бога як «найдорожче, любе, частотне» (І. Огієнко); прикметник *єди-*

ний експлікує уявлення про нього як щось істинне, справжнє, досконале; атрибут *милий* засвідчує трепетне синівське ставлення до Господа; ад'єктив *довготерпеливий* конотує такі споконвічні ментальні риси українців, як, терпіння, смирення. І. Огієнко привертає увагу до епітетних характеристик *милосердний, милостивий, праведний, правдивий* та ін., що «бринять тут ніжніше, як до батька рідного» (Огієнко І. Тарас Шевченко / Фундація ім. митрополита Іларіона (Огієнко) // упоряд., авт. передм. і комент. М. Тимошик . – Київ : Наша культура і наука, 2003. – С. 163). Синтагми *Бог великий, Бог сильний* демонструють абсолютну владу Бога над світом, а сполуки з лексемами *милостивий, щедрий* підтверджують Божі якості в аксіологічному вимірі.

Водночас в авторській картині світу Т. Шевченка реалізуються й інші концептуальні ознаки Бога, засвідчені такими атрибутивними синтагмами, як *Бог дивний, Бог утомлений, сердитий Бог*, напр.: *Коли одпочити/ Ляжеш, Боже утомлений?* (I, 246); чи *Караюсь я в оцій пустині сердитим Богом* (II, 149). Через подібні дескрипції автор виражає своє неоднозначне ставлення до Бога, який залишається для нього незрозумілим і дивним. Письменник висловлює співчуття до втомленого Бога і деяке застереження до сердитого Бога. Атрибут *сердитий* демонструє зміщення в площину негативної емотивної конотації.

Окремі з атрибутів виражаються прикметниками на позначення вищого ступеня вия-

ву ознаки, як-от *пресвятий, всещедрий*, інші – старослов'янізмами – *всеблагий, добретворящий*, які вже самі собою підтверджують, що їх могла вживати тільки щиро релігійна людина, наприклад: *Подай же й нам, всещедрий Боже* (II, 212).

До продуктивних у Шевченкових текстах належать також предикативні синтагми, представлені конструкціями, в яких дієслова поєднуються з іменниками. Через них об'єктивуються концептуальні смисли, що характеризують Бога як виконавця певної дії, маніфестуючи позицію суб'єкта – носія предикативних ознак. Наприклад: *Бог "молиться, Бог "боронить, Бог бачить, Бог "чує, Бог "знає, Бог "відає, Бог розмовляє, Бог помагає, Бог дарує, Бог любить, Бог благословить, Бог пошле, Бог дасть, Бог не кине, Бог заступить* та багато інших, напр.: *Сам Бог розмовляє/ Непорочними устами* (II, 192) або *Ні, Ярино, Бог не кине...* (I, 218).

Передусім у розглянутих синтагмах експлікуються ті предикативні ознаки, що не співмірні з людськими. Здебільшого вони конотують захоплення всесильним Богом, який все знає, бачить, розуміє і може захистити, врятувати, допомогти.

Рідше письменник використовує конструкції з негативно забарвленими дієсловами, як-от: *Бог мордує, Бог бреше, Бог куняє, Бог карає, Бог одурить*, наприклад: *За що тебе, Бог кара,/ Карає тяжко?* (II, 268). Подібні контексти засвідчують амбівалентну природу концепту «Бог».

У розглянутих вище дієслівних конструкціях ім'я концепту виступає суб'єктом дії. Водночас

виявлено чимало предикативних синтагм, де ім'я виступає об'єктом дій, вираженим іменником у різних відмінкових формах із прийменником чи без нього, зокрема, у формі родового відмінка: *чув від Бога, єсть у Бога*, напр.: *Я не знаю, / Чи єсть у Бога люте зло!* (II, 207), в тому числі з часткою *не*: *не доблагав Бога, не знаю Бога* або в порівняннях *стало, неначе в Бога, ждати, як Бога* та ін.; давального відмінка: *молітесь Богові*, напр.: *Молітесь Богові одному, / Молітесь правді на землі* (II, 224); знахідного відмінка: *прокленеш Бога*, напр.: *Замучишся і прокленеш Бога* (I, 264); орудного: *стати перед Богом*, напр.: *... царі, раби... стали перед Богом* (II, 237).

Виявлено також дієслівні синтагми, де іменники з прийменниками або без них виступають першим компонентом синтагми, напр.: *А ти завтра тихесенько Богові розкажеш* (II, 16); *То серце по волі з Богом розмовля...* (I, 46); *Мов степ до Бога заговорить* (II, 75). В останньому мікроконтексті синтагма реалізується в порівняльній конструкції.

В одній синтагмі поєднуються іменник і дієслівна форма – дієприкметник: *Богом не забути* (I, 247), *Богом проклятий* (I, 204) чи дієприслівник: *Бога боячись* (I, 215).

Нерідко дієслівні синтагми ускладнюються третім компонентом, як-от: *Бог мені (тобі, вам) помагає, Бог дива творив, Бог витає над селом, талан Бог послав* або й четвертим чи п'ятим: *Не дав мені Бог нічого* (II, 26).

Помітно рідше у Шевченкових текстах функціонують іменникові синтагми. Першим компо-

нентом у них частіше є віддієслівні іменники (*хвала Богу, слава Богу*). Такі словосполучення здебільшого виступають вставними конструкціями у реченнях, наприклад: *Прожив, слава Богу, підтоптався* (I, 237).

До поширених у досліджених текстах належить синтагма, що поєднує займенник *мій* та іменник *Боже*: *О Боже мій* (II, 69) та *Мені ж, мій Боже, на землі/ Подай любов, сердечний рай!* (II, 273). Порušуючи певні ієрархічні відношення, подібні синтагми засвідчують тісний зв'язок між Богом і людиною, підносячи її на вищий рівень. До таких належить і конструкція *сам Бог у нас* (I, 247).

Часто синтагми з лексемою *Бог* можна тлумачити як трикомпонентні. Здебільшого вони складаються з іменника, займенника і прикметника, напр.: *Боже наш великий, Боже мій єдиний, Боже мій милий*, напр.: *Не нам твої діла/ Судить, о Боже наш великий* (I, 69). Рідше – з інших частин мови, зокрема прикметника, іменника, дієслова: *Святого Бога вихваляє* (II, 32); іменника, прикметника, дієслова: *Бога святого благати* (I, 215); дієслова, прикметника, іменника: *Благать благого Бога* (II, 262); двох іменників і дієслова: *Бога Богом назову* (II, 206); прикметника і двох іменників: *милий Боже України* (I, 151) тощо.

Проаналізувавши синтагматичні зв'язки лексеми *Бог*, можемо стверджувати, що в художній картині світу Тараса Шевченка вона виявляє досить розгалужену сполучуваність. Експлікація синтагматичних зв'язків відбувається через поєднання імені концепту «Бог» з прикметниками, дієсло-

вами, іменниками, займенниками, забезпечуючи в такий спосіб реалізацію різних концептуальних смислів та аксіологічних характеристик відповідного поняття.

Олена Маленко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ПРОРОК У ПОШУКАХ ПРАВДИ (КОНЦЕПТ ПРАВДА)

Правда належить до тих філософсько-етичних категорій, що формують віртуальний універсум ідеального буття, головним критерієм якого є істина. Через це *правда* ототожнюється з *істиною* й утворює концептуальну пару *правда – істина* з досить щільним асоціативно-смісловим зв'язком обох компонентів. Змістове наповнення лексеми *правда* підтверджує цей смисловий синкретизм, відображений у лексикографічній презентації слова *правда*: 1) «те, що відповідає дійсності» (отже, істинне); 2) «правдивість, правильність» (отже, істинність); 3) «справедливість» (отже, відповідність істинним моральним і правовим нормам) (Тлумачний словник української мови / За ред. проф. В. С. Калашника. – Харків, 2004. – С. 647; далі – ТСУМ).

Найвищою моральною й мистецькою цінністю, покладеною в основу ідеальних суспільних відносин і справжньої художньої вартості, *правда* була визнана в естетиці реалізму. Активізація суспільного й, відповідно, особистісного буття в другій половині XIX ст. зумовила пріоритетність тих